

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i04.009>

UDK: 94(100)''1914/1922'' (575):341.341-052

ORCID: 0009-0000-6661-8653

TURKISTONDA HARBIY ASIRLAR MEHNATI: SAFARBARLIK VA EKSPLUATATSIYA (1914-1922)

Tojiboyev Jaxongir Ilxomovich

Namangan davlat universiteti doktoranti, tarix fanlari bo'yicha PhD

j.i.tojiboev@gmail.com ,

+998945000109

Annotatsiya. Ushbu maqolada Birinchi jahon urushi yillarida Turkiston o'lkasida harbiy asirlar mehnatidan foydalanish masalasi tadqiq etiladi. Asosiy e'tibor harbiy asirlarni iqtisodiy ehtiyojlar asosida turli sohalarga safarbar etish, ularning mehnatini tashkil etish shakllari hamda ekspluatatsiya mexanizmlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot tarixiylik, qiyosiy tahlil, tizimlilik va manbashunoslik yondashuvlari asosida olib borildi. Maqolada harbiy asirlar mehnatidan sanoat, qurilish, transport va qishloq xo'jaligi tarmoqlarida foydalanilganligi, bu jarayonda imperiya ma'muriyati va mahalliy boshqaruv organlarining roli, mehnat sharoitlari hamda nazorat usullari yoritiladi. Shuningdek, harbiy asirlar mehnatining safarbar etilishi ko'p hollarda iqtisodiy manfaat va harbiy zarurat bilan bog'liq bo'lib, bu holat ularning mehnatidan ekspluatatsion tarzda foydalanishga olib kelgani asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari Turkiston tarixida urush davri majburiy mehnat tizimi, harbiy asirlar taqdiri va mustamlakachilik boshqaruvi amaliyotini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Birinchi jahon urushi, Rossiya imperiyasi, mustamlakachilik siyosati, urush iqtisodiyoti, majburiy ishchi kuchi, imperiya boshqaruvi, mahalliy ma'muriyat, nazorat tizimi, sanoat korxonalari, qishloq xo'jaligi.

Аннотация. В данной статье исследуется использование труда военнопленных в Туркестанском крае в годы Первой мировой войны. Основное внимание уделяется мобилизации военнопленных в различные отрасли хозяйства, формам организации их труда, а также механизмам эксплуатации. Исследование выполнено на основе принципов историзма, сравнительного анализа, системного подхода и источниковедческого изучения материалов. В статье рассматривается привлечение военнопленных к работам в промышленности, строительстве, транспорте и сельском хозяйстве, раскрывается роль имперской администрации и местных органов управления в организации труда, а также анализируются условия труда и методы контроля. Отдельно подчеркивается, что мобилизация труда военнопленных была

обусловлена экономическими интересами и военными потребностями, что нередко приводило к эксплуатации их рабочей силы. Результаты исследования позволяют глубже осмыслить систему принудительного труда, положение военнопленных и особенности колониального управления в истории Туркестана военного периода.

Ключевые слова: Первая мировая война, Российская империя, колониальная политика, военная экономика, принудительная рабочая сила, имперское управление, местная администрация, система контроля, промышленные предприятия, сельское хозяйство.

Annotation. This article examines the use of prisoner-of-war labor in Turkestan during the First World War. The study focuses on the mobilization of prisoners of war into various sectors of the regional economy, the forms of labor organization, and the mechanisms of exploitation applied to their work. The research is based on the principles of historicism, comparative analysis, a systematic approach, and source-based historical inquiry. Particular attention is given to the employment of prisoners of war in industry, construction, transport, and agriculture, as well as to the role of imperial authorities and local administrative bodies in regulating and supervising their labor. The article argues that the mobilization of prisoner-of-war labor was largely driven by wartime economic demands and military necessity, which frequently resulted in exploitative labor practices. The findings contribute to a deeper understanding of forced labor systems, the experience of prisoners of war, and the broader dynamics of colonial governance in Turkestan during the war period.

Keywords: First World War, Russian Empire, colonial policy, wartime economy, forced workforce, imperial governance, local administration, control system, industrial enterprises, agriculture.

KIRISH. Birinchi jahon urushi yillarida (1914–1918) Rossiya imperiyasi hududiga Avstriya-Vengriya, Germaniya va Usmonli davlatlariga mansub ikki yarim millionga yaqin harbiy asirlarning olib kelinishi imperiya miqyosida mehnat resurslarini qayta taqsimlash jarayonini jadallashtirdi. Ushbu jarayonda Turkiston o‘lkasi alohida ahamiyat kasb etdi, chunki mintaqa strategik jihatdan uzoq front hududlaridan biri bo‘lib, shu bilan birga iqtisodiy jihatdan ishchi kuchiga keskin ehtiyoj sezayotgan hududlardan hisoblangan. Sirdaryo, Samarqand, Farg‘ona, Kaspiyorti va Yettisuv viloyatlariga yuborilgan harbiy asirlar frontga frontortida yordam vositasi sifatida ko‘rildi.

Harbiy asirlar temir yo‘l qurilishi, sug‘orish inshootlari, paxta yetishtirish, konchilik va mahalliy sanoat korxonalarida ishchi kuchi sifatida jalb qilindi. Bu holat, bir tomondan, urush davrida mintaqa xo‘jalik faoliyatining uzluksizligini ta‘minlashga xizmat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, harbiy asirlar mehnatining huquqiy maqomi, yashash sharoitlari va mahalliy aholi bilan ijtimoiy munosabatlari kabi masalalarni kun tartibiga olib chiqdi. Shu tariqa harbiy asirlar mehnatidan foydalanish Turkistonda faqat vaqtinchalik iqtisodiy chora-tadbir bo‘lib qolmay, balki urush yillarida imperiya markazi va chekka o‘lkalar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, majburiy mehnat amaliyotlari hamda mustamlakaviy boshqaruv mexanizmlarining muhim tarkibiy unsuriga aylandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Turkistonda Birinchi jahon urushi yillarida harbiy asirlar masalasi tarixshunoslikda turli yo‘nalishlarda yoritilgan bo‘lib, mazkur mavzuni o‘rganishda siyosiy tarix, ijtimoiy tarix, etnik jarayonlar va harbiy asirlar kundalik hayoti bilan bog‘liq tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud adabiyotlarda asosan Turkistondagi avstro-venger va nemis harbiy asirlarining yashash sharoiti hamda ularning mahalliy muhitga moslashuvi masalalari yoritilgan. Biroq asirlar mehnatining safarbar etilishi va ekspluatatsiyasi masalasi ko‘proq bilvosita tarzda yoritilib, alohida kompleks tadqiqot darajasiga yetmagan.

A.M. Matveevning “Зарубежные выходцы в Туркестане на путях к Великому октябрю (1914 – октябрь 1917 г.)” nomli tadqiqoti Turkistondagi xorijiy fuqarolar va chet ellik guruhlarining 1914-yildan 1917-yil oktabrgacha bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy holatini o‘rganishda muhimdir. Bu adabiyotda harbiy asirlar mehnatidan foydalanish masalasi chuqur ochib berilmagan bo‘lsa-da, ularning Turkistondagi mavjudligi va umumiy ijtimoiy-siyosiy mavqei yoritiladi. [8].

T.V. Kotyukovaning “Утомленные солнцем...”: Особенности пребывания и содержания австро-венгерских и германских военнопленных в Туркестане в годы первой мировой войны nomli maqolasi mavzuga eng yaqin va eng muhim tadqiqotlardan biridir. Muallif Turkistonda avstriya-venger va german harbiy asirlarining saqlanishi, joylashtirilishi, turmush sharoiti, iqlimga moslashuvi va ma‘muriy nazorat ostidagi hayotini tahlil qiladi. Mazkur ishning ilmiy qimmatini shundaki, u Turkistonni Rossiya imperiyasining chekka, biroq strategik frontorti hududi sifatida ko‘rsatib, bu yerda asirlarga nisbatan qo‘llangan siyosatning o‘ziga xos jihatlari ochib beradi. [7] Aynan shu maqola orqali asirlarning yashash va saqlanish tizimi bilan bir qatorda, ularning iqtisodiy resurs sifatida qabul qilinganini ilg‘ash mumkin. Shunga qaramay, muallifning asosiy urg‘usi asirlarning saqlanish sharoitlari va kundalik hayotiga qaratilgan bo‘lib, mehnat safarbarligi, ishlab chiqarish jarayonidagi roli, ekspluatatsiya mexanizmlari va iqtisodiy samaradorlik masalalari ikkinchi planda qoladi. Demak, bu maqola tadqiqot uchun tayanch bo‘lsa-da, mavzuning mehnat tarixi bilan bog‘liq qismi qo‘shimcha tahlilni talab qiladi.

O‘zbekistonda harbiy asirlar tarixi alohida-alohida turli xil diasporalar – avstro-venger, polyak, nemis va boshqalar tarzida tadqiq etib kelinmoqda. Mustaqillik davri izlanuvchilari orasida B.Golender [5], V.Gentshke [4], D.M.Inoyatova [6], K.Saipovalarning [9] tadqiqotlari Turkistondagi harbiy asirlar masalasining turli jihatlariga to‘xtalib o‘tilganligi bilan ajralib turadi.

Mazkur tadqiqot manbashunoslik nuqtai nazaridan tadqiqot arxiv hujjatlarini kompleks o‘rganishga asoslanadi.

Ushbu tadqiqot tarixiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillariga tayangan holda olib boriladi. Ishda, avvalo, tarixiy-genetik usul qo‘llanib, Turkistonda harbiy asirlar mehnatidan foydalanishning kelib chiqish omillari — urush sharoitidagi ishchi kuchi tanqisligi, imperiyaning iqtisodiy ehtiyojlari, mustamlakaviy boshqaruv amaliyoti va front orti ta‘minoti bilan bog‘liq holda izohlanadi. Tarixiy-qiyosiy usul orqali chor ma‘muriyati, Muvaqqat hukumat va dastlabki sovet hokimiyati davridagi asirlar mehnatiga oid siyosat va amaliyotlar

taqqoslanadi. Tarixiy-tipologik usul yordamida asirlar mehnatining asosiy ko‘rinishlari — qishloq xo‘jaligi, temir yo‘l va yo‘l qurilishi, konchilik, hunarmandchilik, kommunal-xo‘jalik ishlari hamda harbiy ehtiyojga xizmat qiluvchi mehnat turlari tasniflanadi.

Tadqiqotda mikrotarixiy yondashuv ham muhim o‘rin tutadi. Chunki umumiy imperiyaviy siyosat joylarda bir xil ko‘rinishda amalga oshmagan: ayrim hududlarda asirlar qurilish va yo‘l ta‘miriga, boshqa joylarda qishloq xo‘jaligiga yoki ma‘muriy-buyurtma asosidagi ishlarga jalb etilgan. Shu sababli Namangan, Jizzax, Samarqand, Skobelev, Verniy, Pishpek kabi lokal nuqtalar misolida markaziy buyruq bilan mahalliy ijro o‘rtasidagi farqlar aniqlanadi. Zarur holatda prosopografik usul qo‘llanib, kasbi, millati, harbiy unvoni yoki malakasiga ko‘ra asirlarning qaysi mehnat turlariga ko‘proq jalb etilgani tahlil qilinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Urush Turkiston iqtisodiyotida, ayniqsa qishloq xo‘jaligi va sanoatning xomashyo bilan bog‘liq tarmoqlarida mehnat tanqisligini kuchaytirdi. Mazkur vaziyat imperiya ma‘muriyatini asirlikdagi harbiylarning mehnatidan tizimli ravishda foydalanishga undadi. 1915-yil 18-fevralda Turkiston general- gubernatori F. V. Martson tomonidan imzolangan 71-sonli buyruqqa muvofiq, harbiy vazirlik tomonidan oddiy askar harbiy asirlarning jamoat ishlariga jalb etilishining yangi tartibi yakuniy hal etilguniga qadar vaqtinchalik moliyaviy mexanizm joriy etildi. Mazkur buyruqqa binoan, harbiy idoralarga kirmaydigan muassasalar tasarrufidagi jamoat va davlat ishlariga harbiy asirlar jalb etilgan taqdirda, ish beruvchilar tomonidan har bir asir uchun kuniga 25 kopeyk miqdorida haq to‘lash belgilandi. Ushbu tartibga ko‘ra, ishlab topilgan mablag‘ning 10 kopeyki bevosita oddiy askar harbiy asirlarga mehnati uchun mukofot hamda shaxsiy ozodalikni ta‘minlash xarajatlari sifatida berilgan. Qolgan 15 kopeyk esa harbiy va uyezd harbiy boshliqlar boshqarmalari huzurida tashkil etilgan maxsus jamg‘armaga yo‘naltirilib, u harbiy asirlarning kiyim-kechak bilan ta‘minlanishi, ichki kiyim va oyoq kiyimlarini ta‘mirlash hamda zaruratga ko‘ra yangilarini tiklash yoki xarid qilish maqsadlariga sarflangan. Mazkur jamg‘arma mablag‘lari bo‘yicha maxsus kirim-chiqim daftarlari yuritilib, unda moliyaviy harakatlar aniq hisobga olingan. Xarid qilinadigan kiyim-bosh va poyabzal buyumlari shakl va ko‘rinish jihatidan turlicha bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, ularning qiymati intendentlik organlari tomonidan belgilangan narxlardan oshmasligi qat‘iy talab sifatida belgilangan. [1, 9] Shu tariqa, 1915-yilgi mazkur buyruq harbiy asirlar mehnatidan foydalanishda nafaqat ish haqini vaqtinchalik tartibga solish, balki ularning moddiy ta‘minoti va sanitariya holatini yaxshilashga qaratilgan markazlashgan moliyaviy nazorat mexanizmini shakllantirganini ko‘rsatadi. Bu holat urush sharoitida majburiy mehnat tizimini ma‘muriy va iqtisodiy jihatdan reglamentlashtirishga bo‘lgan urinish sifatida ilmiy baholanishi mumkin.

Davlat va shahar jamoat ehtiyojlarini qondirish maqsadida harbiy asirlarning quyi toifalari mehnatidan foydalanishga ruxsat etiladigan ishlar ro‘yxati alohida normativ tartibda belgilab qo‘yilgan. Ushbu ro‘yxat harbiy asirlar mehnatini aniq yo‘nalishlar bo‘yicha cheklash va tartibga solishga qaratilgan bo‘lib, quyidagi ish turlarini o‘z ichiga olgan:

1. Harbiy idora va jamoat binolarini ta‘mirlash ishlari, jumladan harbiy idoraning barcha binolari va lager baraklari, shuningdek shahar va jamoat binolarida bo‘yash, duradgorlik va yog‘ochsozlik, tom yopish, pechsozlik, suvoqchilik, temirchilik va chilangarlik ishlari hamda xom g‘isht tayyorlash.

2. Paxsa devor-to‘siqlarni barpo etish, shuningdek mavjud devorlarni ta‘mirlash va mustahkamlash.

3. Davlat, shahar va jamoat uchastkalarida yer ishlari, xususan:

- hududlarni, yo‘llar, ko‘chalar, maydonlar, bog‘lar va xiyobonlarni rejalashtirish va tekislash;

- yangi yo‘llar, ko‘chalar, maydonlar, bulvarlar, bog‘lar, xiyobonlar va gulzorlar barpo etish hamda mavjudlarini tuzatish;

- suv havzalari, kanallar va ariqlarni kovlash va ta‘mirlash (tozalash ishlari bundan mustasno), biroq botqoqlashgan hududlarda bu kabi ishlarni bajarishga qat‘iyan yo‘l qo‘yilmagan;

- piyodalar uchun yo‘laklar va ko‘priklarni qurish hamda ularni tartibga keltirish.

4. Sabzavotchilik (bog‘-tomorqa) ishlari, ayniqsa harbiy idora ehtiyojlari uchun. Ushbu faoliyat orqali nafaqat garnizonda joylashtirilgan qo‘shinlarni, balki kelgusida amaldagi armiyadan qaytadigan bo‘linmalarni ham sabzavot mahsulotlari bilan ta‘minlash ko‘zda tutilgan.

5. Bog‘dorchilik ishlari, jumladan daraxt ekish va kesish, ildizlarni qo‘porish hamda ekinzorlarni parvarishlash.

6. O‘q otish mashg‘ulot maydonlarini qurish va ta‘mirlash, shuningdek maxsus fortifikatsion ko‘rgazmali va artilleriya inshootlarini barpo etish.

7. Qabristonlarni tartibga keltirish ishlari.

8. Kazarma hududlari va ularga tutash ko‘chalarni tozalash va sug‘orish.

9. Harbiy idora ehtiyojlari uchun ariqlarni tozalash ishlari, biroq bu faoliyat bezgak kasalligi tarqalishining oldini olish maqsadida faqat mavsumiy xarakterga ega bo‘lib, doimiy ish sifatida amalga oshirilmagan.

10. Qurilish ishlari faqat har bir alohida holat bo‘yicha maxsus ruxsat olingan taqdirdagina bajarilishi mumkin bo‘lgan. [2, 10]

Mazkur ro‘yxat harbiy asirlar mehnatidan foydalanishning qat‘iy normativ-chegaralangan xarakterga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Ish turlarining aniq belgilanishi imperiya ma‘muriyatining majburiy mehnatni tartibga solish, xavfsizlik va sanitariya talablarini saqlash hamda harbiy-strategik manfaatlardan chetga chiqmaslikka bo‘lgan intilishini aks ettiradi. Shu jihatdan, ushbu hujjat Turkistonda harbiy asirlar mehnatini tashkil etishning huquqiy va tashkiliy asoslarini yorituvchi muhim manba sifatida ilmiy ahamiyatga ega.

Statistik ma‘lumotlar harbiy asirlar mehnatining Turkiston o‘lkasida turli xo‘jalik va ma‘muriy tuzilmalar o‘rtasida keng taqsimlanganini ko‘rsatadi. Jumladan, 138 nafar harbiy asir xususiy korxona egalari qo‘lida mehnat qilgan bo‘lsa, Zemstvo va shahar muassasalarida 551 nafar, Turkiston Harbiy Okrugidagi harbiy bo‘limlarda esa 765 nafar asir faoliyat yuritgan. Bundan tashqari, Temiryo‘llar vazirligi tasarrufidagi muassasalarda 288 nafar, savdo korxonalarida 272 nafar hamda qishloq va yer xo‘jaligi vazirligiga qarashli muassasalarda 209 nafar harbiy asir mehnat qilgani qayd etiladi. [7, 54]

Hattoki, Turkiston general-gubernatori A.N.Kuropatkinning uyida ham 50 nafar nemis harbiy asirlari xizmat qilgan. Ularning 20 nafari bog‘bon, 9 nafari duradgor, 6 nafari bo‘yoqchi, 4 nafari o‘t yoquvchi, 4 nafari xizmatkor, 2 nafari tom yopuvchi usta, 1 nafari

elektrotexnik, 1 nafari etikdo‘z, 1 nafari chilangar, 1 nafari ko‘cha tozalovchi va yana 1 nafari S.S.Yefremovaning uyida xizmatchi sifatida faoliyat yuritganlar. [3, 241] Keltirilgan faktlar Birinchi jahon urushi davrida Turkistonda harbiy asirlar mehnatidan foydalanish amaliyoti nafaqat davlat va jamoat muassasalari, balki yuqori martabali amaldorlarning shaxsiy xo‘jaliklari darajasigacha kengayganini yaqqol ko‘rsatadi. Xususan, A. N. Kuropatkin — Turkiston general-gubernatorining o‘z uyida 50 nafar nemis harbiy asirlarining xizmat qilgani majburiy mehnat tizimining qanchalik institutsional va kundalik tus olganidan dalolat beradi. Asirlarning kasbiy tarkibi — bog‘bonlar, duradgorlar, bo‘yoqchilar, tom yopuvchi ustalar, elektrotexnik, chilangar va boshqa hunarmandlar — ularning malakasi shaxsiy xo‘jalik ehtiyojlariga mos ravishda puxta taqsimlanganini ko‘rsatadi. Mazkur holat harbiy asirlar mehnatidan foydalanishning ijtimoiy tabaqalashtirilgan xarakterini ham ochib beradi. Bir tomondan, asirlar og‘ir jismoniy mehnat va infratuzilma qurilishlarida ishlatilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ular ma‘muriy elita vakillarining uy xo‘jaliklarida nisbatan malakali va barqaror xizmatlar ko‘rsatishga jalb etilgan. Bu esa majburiy mehnatning faqat iqtisodiy zarurat emas, balki ijtimoiy-ma‘muriy qulayliklar tizimiga singib ketganini anglatadi. Ahamiyatli jihati shundaki, Kuropatkinning o‘zi ham uyida harbiy asirlarning soni haddan tashqari ko‘pligidan norozilik bildirib, ularni kamaytirish bo‘yicha topshiriq bergan. [3, 241] Bu holat ikki tomonlama talqin etilishi mumkin: bir tomondan, ma‘muriy ortiqchalik va tashkiliy nomutanosiblikni ko‘rsatadi; ikkinchi tomondan esa, harbiy asirlar mehnatidan foydalanish hatto yuqori mansabdor shaxslar darajasida ham muayyan chegaralarga ega bo‘lganini anglatadi. Shunga qaramay, bunday buyruqning berilishi majburiy mehnatning o‘zi emas, balki uning miqdori muammo sifatida ko‘rilganini ko‘rsatadi.

1918-yilga kelib Turkiston o‘lkasida harbiy asirlar mehnati sanoat, transport va infratuzilma tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylangandi. Turkistondagi 518 ta harbiy-sanoat korxonasida harbiy asirlarning mehnat qilgani ularning urush va inqilob sharoitida ishlab chiqarish jarayonlarini barqaror saqlab qolishda muhim rol o‘ynaganini tasdiqlaydi. [9, 61] Bu korxonalar qurol-aslaha, ta‘mirlash, texnik xizmat va transport ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, asirlar mehnatisiz ularning uzluksiz faoliyati deyarli mumkin bo‘lmagan.

1918-yilda Turkiston o‘lkasida taxminan 18 ming nafar harbiy asirning tranzit punktlarida saqlanayotgani mintaqaning harbiy asirlar oqimini boshqarish va qayta taqsimlashdagi muhim logistika markaziga aylanganini anglatadi. Shu bilan birga, 24 ming nafardan ortiq asirlarning yollanma ishchi sifatida faoliyat yuritishi majburiy mehnat tizimi bilan yarim erkin mehnat munosabatlari o‘rtasidagi chegaralar sezilarli darajada uzoqlashganini ko‘rsatadi. [9, 61] Bu holat davlat nazoratining zaiflashuvi va xo‘jalik ehtiyojlarining keskin ortishi bilan chambarchas bog‘liq edi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, Birinchi jahon urushi yillarida harbiy asirlarning mehnat faoliyati Turkiston harbiy okrugi hududida urush davri iqtisodiyotining ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Harbiy asirlar sanoat, qishloq xo‘jaligi, transport, qurilish va ijtimoiy infratuzilma sohalarida keng miqyosda jalb etilib, mahalliy ishchi kuchi tanqisligini qoplashda muhim rol o‘ynagan. Ularning mehnatidan foydalanish davlat, harbiy va xususiy

sektorlar darajasida tizimli tus olib, majburiy mehnatning institutsionallashtirilgan shaklini yuzaga keltirgan. Harbiy asirlarning mehnatga jalb etilishida ularning kasbiy tayyorgarligi va malakasi muhim mezon sifatida e‘tiborga olingan. Agrar tajribaga ega bo‘lganlar qishloq xo‘jaligida, texnik va muhandislik bilimiga ega asirlar sanoat va temiryo‘l tizimlarida, kasbiy mahoratga ega bo‘lmaganlar esa og‘ir jismoniy mehnat turlarida ishlatilgan. Bu holat mehnat taqsimotining ma‘lum darajada ratsional tashkil etilganini ko‘rsatsa-da, ayni paytda majburiy mehnat sharoitida ijtimoiy tengsizlik va ekspluatatsiya unsurlarini ham kuchaytirgan. Shu bilan birga, harbiy asirlar mehnat faoliyati ijtimoiy ziddiyatlar, past ish haqi, og‘ir mehnat sharoitlari va ayrim hollarda zo‘ravonlik holatlari bilan kechgan. Bu jarayon mahalliy aholi, kasaba uyushmalari va ma‘muriy organlar o‘rtasida norozilik va qarama-qarshiliklarni keltirib chiqargan. Shunga qaramay, urush va inqilob sharoitida harbiy asirlar mehnati Turkiston o‘lkasining iqtisodiy va infratuzilmaviy barqarorligini saqlab turishda muhim omil bo‘lib xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Milliy Arxivi, I-16-fond, 1-ro‘yxat, 711-yig‘ma jild, 9-varaq. (National Archive of Uzbekistan, fond I-16, inventory 1, file 711, folio 9.)
2. O‘zbekiston Milliy Arxivi, I-16-fond, 1-ro‘yxat, 711-yig‘ma jild, 10-varaq. (National Archive of Uzbekistan, fond I-16, inventory 1, file 711, folio 10.)
3. O‘zbekiston Milliy Arxivi, I-1-fond, 22-ro‘yxat, 55-yig‘ma jild, 241-varaq. (National Archive of Uzbekistan, fond I-1, inventory 22, file 55, folio 241.)
4. Гентшке В. Из истории польской диаспоры // O‘zbekiston tarixi. – 2001. – №1 – Б.34-41. (Gentshke, V. From the History of the Polish Diaspora. // O‘zbekiston tarixi, no. 1, 2001, pp. 34–41.)
5. Голендер Б.А. Polonia Turkestaniana (Судьбы поляков в Узбекистане). – Ташкент: Издательство Национальной библиотеки Узбекистана имени Алишера Навои, 2014. – 112 с. (Golender, B. A. Polonia Turkestaniana (The Fate of Poles in Uzbekistan). Tashkent: Publishing House of the Alisher Navoi National Library of Uzbekistan, 2014. – 112 p.)
6. Иноятowa Д.М. Немецкая диаспора Узбекистана: вехи истории. Моногр. – Ташкент: Turon-iqbol, 2019. – 240 с. (Inoyatova, D. M. The German Diaspora of Uzbekistan: Milestones of History. Monograph. Tashkent: Turon-Iqbol, 2019. – 240 p.)
7. Котюкова Т.В. “Утомленные солнцем...”: Особенности пребывания и содержания австро-венгерских и германских военнопленных в Туркестане в годы первой мировой войны // O‘zbekiston tarixi. – 2018. – №4. – Б.54. (Kotyukova, T. V. ‘Weary of the Sun...’: Peculiarities of the Stay and Treatment of Austro-Hungarian and German Prisoners of War in Turkestan during the First World War. O‘zbekiston tarixi, no. 4, 2018, – p. 54.)
8. Матвеев А.М. Зарубежные выходцы в Туркестане на путях к Великому Октябрю (1914 – октябрь 1917 г.) – Ташкент: Фан, 1977. – 116 с. (Matveev, A. M. Foreign Nationals in Turkestan on the Road to the Great October (1914–October 1917). Tashkent: Fan, 1977. – 116 p.)

9. Саипова К. История национальных меньшинств Узбекистана (1917-1990 гг.). – Ташкент.: “Turon-iqbol”, 2021. – 278 с. (Saipova, K. History of the National Minorities of Uzbekistan (1917–1990). Tashkent: Turon-Iqbol, 2021. – 278 p.)

Tojiboyev Jaxongir Ilxomovich – doktorant, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Namangan davlat universiteti. j.i.tojiboev@gmail.com Tel.: +998945000109